

NÉHÁNY GONDOLAT A CSABA-PROBLÉMÁRÓL

Kézai Simon krónikája és a bővebb szerkesztmények a hun-történetbe ágyazva őrizték meg a Csaba-motívumot, amely – Györffy György közel fél évszázaddal ezelőtt leírt szavait kölcsönvéve – a „magyar mondatutató egyik legtöbbet vitatott kérdése”.¹ A megállapítás igazát az alábbi rövid, teljességre nem törekvő áttekintés is alátámaszthatja. Bleyer Jakab 1905-ben megjelent munkájában a hun-történetet keleti gót eredetű mondának tartotta, amelyből „sajátosan magyar továbbfejlesztésnek csakis a Csabamonda befejező része és a hun-mondának a magyar honfoglalásról szóló hagyományokkal való egybekapcsolása tekinthető”, Csaba alakjában pedig Attila fiának, Ernáknak az emlékét látta.² Szintén 1905-ben látott napvilágot Karácsonyi János tanulmánya, amelyben a szerző annak a véleményének adott hangot, hogy a Csaba-motívumban Kálmán és Álmos testvérharca tükröződik, a főhős története pedig Álmos sorsát festi le.³ Sebestyén Gyula úgy tartotta, hogy „Anonymus bihari székely csatlakozását...a többi hazai krónikák keleti székely csatlakozásával, vagyis a Csaba királyfi hunjainak csatlakozásával kell azonosítanunk”.⁴ Fehér Géza a besenyő eredetű és Magyarországra költözött *Csaban* törzs fejedelmi családjának, az Abáknak az eredetmondájából származtatta a Csaba-történetet.⁵ Grexa Gyula viszont a monda-bolgár eredetét vallotta: „Erdélyben a bolgároknak a magyarokkal, illetőleg székelyekkel történt összeolvadása után...az Attila fia, a félig mythikus hun királyfi átkerült a magyarsághoz és belékerült – Csaba néven – a krónikába, épen úgy, mint Dula és Belár”.⁶ Hóman Bálint a mondabeli Csaba előképét a Salamon királlyal harcot folytató Géza hercegben látta,

¹ SZENTPÉTERY, EMERICUS: *Scriptores rerum Hungaricarum*. (továbbiakban: SRH:) I. 1937. 161–163., 276–280.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Bp. 1993. (továbbiakban: GYÖRFFY 1993.) 142.

² BLEYER JAKAB: *A magyar hun-monda germán elemei*. Századok 1905. 928., 924. passim.

³ KARÁCSONYI JÁNOS: *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*. Bp. 1905. 74.

⁴ SEBESTYÉN GYULA: *A magyar honfoglalás mondái*. I. Bp. 1904. 73.

⁵ FEHÉR, GÉZA: *Die Petschenegen und die ungarischen Hunnensagen*. Kőrösi Csoma Archivum I. 1921–1925. 123–140.

⁶ GREXA GYULA: *A Csaba-monda és a székely hunhagyomány*. Bp. 1922. (továbbiakban: GREXA 1922.) 48–49.

magát a történetet pedig tudálékos könyvmondának tartotta, „minek alapja a XI. századi *Gesta* elbeszélése a X. században görög földre vándorolt «Csaba magyarjai»-ról, *Jordanes* elbeszélése a hún-birodalom bomlásáról, a *Gestából* hún eredetűnek ismert székelyeknek egy Csabáról szóló közmondása és az Aba-nemzetség hagyománya egy Csaba nevű őseről”.⁷ 1931-ben megjelent könyvében Horváth János szintén úgy vélekedett, hogy a Csaba-mondát Kézai „szerkesztette össze különálló, egymástól független adatokból és motívumokból s ruházta rá az Aba nemzetségnek Csaba nevű őseré.”⁸ Eckhardt Sándor is Kézait tartotta egy magyar mondai mag tudákos átköltőjének, akinek az volt a szándéka, hogy egy Csaba nevű őson keresztül visszavezesse Aba király nemzetségét Attiláig, „s így ennek a nem éppen nyugati tájékozódású királynak uralkodói jogait leszármazási alapon is igazolja”. Csaba alakja a történeti Ernakra megy vissza; a mondában a „tudós információ keveredik tehát valami történeti hagyománnyal”.⁹

Napjainkban a Csaba-történet keletkezését illetően lényegében egyetértés alakult ki a kutatásban. Miután Györffy György gyakorlatilag feladta korábbi, Ákos mester szerzőségével kapcsolatos nézetét,¹⁰ egyöntetűvé vált az a felfogás, hogy a hun-történetnek és a benne foglalt Csaba-motívumnak Kézai Simon a szülőatyja.¹¹ Hasonlóképpen számos kutató elfogadta azt az elméletet, amelyet Györffy 1948-ban megjelent munkájában fejtett ki a történeti Csaba személyét illetően. Györffy három, Csaba nevű személlyel kapcsolatos forrást vetett össze egymással. Keletkezési idejét tekintve az első kútfő Anonymus gestája, amelynek 45. fejezetében a Névtelen Jegyző arról ír, hogy egy kalandozó hadjárat során Szovárd vezér és *Csabamagyarjának* nevezett népe ssége Görögországban telepedett le; „görögül azért nevezték őket csabának, azaz bolond népnek, mert uruk halála után nem akartak visszatérni

⁷ HÓMAN BÁLINT: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. (továbbiakban: HÓMAN 1938.) In: Történetírás és forráskritika. Bp. 1938. 131. *Uő.*: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és XII–XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. 58.

⁸ HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931. 46.

⁹ ECKHARDT SÁNDOR: Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula. Bp. 1940. (továbbiakban: ECKHARDT 1940.) 200.

¹⁰ GYÖRFFY 1993. 189.

¹¹ HORVÁTH JÁNOS: A hun-történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények 1963. 446–476.; MÁLYUSZ ELEMÉR: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp. 1967. 51–54.; SZÜCS JENŐ: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai *Gesta Hungarorum*ában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) *Századok* 1973. 569–643., 823–878.; KRISTÓ GYULA: A képes krónika szerzője és szövege. In: *Képes Krónika*. Ford.: BELLUS IBOLYA. Pro memoria. Bp. 1986. 498–501.; Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Bp. 1994. (továbbiakban: KMTL. 274–275., 348. (KORDÉ ZOLTÁN és ALMÁSI TIBOR szócikkei.)

hazájukba”.¹² Györffy ezt a híradást összevetette a Csaba-történetben szereplő székely közmondással, amely így hangzott: „Akkor térj vissza – mondják az eltávoznak – amikor Csaba visszajön Görögországból”.¹³ E két forráshely alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a XII–XIII. századi magyar hagyományban élénken élt az emléke annak, hogy egy magyar néptöredék a kalandozás korában Csaba vezérletével a Balkánra költözött”.¹⁴ Valószínűnek tartotta, hogy „a X. században a Balkánra vonult és a Rácföld és Durazzo között megtelepedett Csaba-magyarjai a XI–XIII. században ugyanott szereplő vardarióta-turkokkal azonosak”.¹⁵ E X. századi Csaba vezérre vonatkoztatta Györffy a XVI. század eleji humanista bajor történétíró, Joannes Aventinus (eredeti nevén: Johannes Turmair) adatát, amely az augsburgi csata kapcsán egy bizonyos Csaba (*Schab/a/*) nevű magyar vezért említ Bulcsú, Lél, Súr és Taksony társaságában.¹⁶ Csaba pályafutását illetően a későbbiek során – az 1970-es évek végén ismertté vált Ibn Hajján-munka hatására – a szerző többször is átdolgozta feltevését, ami komoly kritikai észrevételekre is alapot szolgáltatott.¹⁷ Az alaptételt azonban, miszerint az Anonymusnál, a hun-történetben és az Aventinusnál említett *Csaba* elnevezések egy és ugyanazon személyre, egy X. század közepi kalandozó vezérre vonatkoznak, számos kutató elfogadta.¹⁸

¹² „*Et Zuard in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Grecia remansit, et ideo dictus est «soba» secundum Grecos, id est stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam.*” [Kiemelések tőlem – K. Z.] SILAGI, GABRIEL – VESZPRÉMY, LÁSZLÓ: Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. Sigmaringen 1991. (továbbiakban: SILAGI – VESZPRÉMY, ANONYMUS.) 108. Magyar ford.: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. (továbbiakban: HKÍF.) 330.

¹³ „*Tunc redire debeas, dicunt recedenti, quando Chaba de Graecia revertetur.*” SRH. I. 163. Magyar ford.: HKÍF. 349.

¹⁴ GYÖRFFY 1993. 142. Ld. még: uo. 32–33., 143., 231.

¹⁵ GYÖRFFY 1993. 33.

¹⁶ „*Bulichizo...et tetrarchae eius Lelius, Sura, Toxus et Schaba*”, „*Bulichizo rex, eius quatuor reguli Schaba, Laelius, Sura, Toxus*”. *Annales ducum Boiariae. Johannes Turmair's genannt Aventinus Sämtliche Werke* (továbbiakban: TURMAIR). III. München 1883. 13., 15.; GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* (továbbiakban: G.) I. Bp. 1937. 353., 354. Aventinus német nyelvű *Bayerische Chronik*ében Csaba neve *Schab* formában szerepel: TURMAIR V. 272., 273.

¹⁷ GYÖRFFY többször változtatott nézeteinek a kritikája: MAKK FERENC: Csaba és Alpár. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged 1995. 351–360. (továbbiakban: MAKK 1995.) Hasonlóképpen: KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995. 255.

¹⁸ MORAVCSIK GYULA: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 48–49.; KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. (továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 105–106., 292., 461–462.; *Uő.*: Az augsburgi csata. Sorsdöntő történelmi napok 8. Bp. 1985. (továbbiakban: KRISTÓ 1985.) 94–95.; MÁLYUSZ, ELEMÉR – KRISTÓ, JULIUS: *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum. Commentarii II/1*. Bp. 1988. (Továbbiakban: COMMENTARIJ) 131.; MAKK 1995. 360. Hasonlóképpen foglaltunk állást korábban magunk is: KMTL. 143., 274–275.

Mindezek után szükségképpen felvetődik a kérdés: jogosult-e egyáltalán Csaba-problémáról beszélni? Való igaz, az idézett adatok csábító harmóniája a feltevés szilárd megalapozottságát sugallja. Közéleti szemlélődés azonban felfedi a konstrukció falán mutatkozó repedéseket is.

Csaba X. század közepére való helyezése alapvetően Aventinus híradásán alapszik. A bajor humanista hitelét – legalább is Schaba/Csabára vonatkozóan – már nem igen éri komoly támadás, bár a korábbi kutatás többször is hangoztatta kételyeit. Szabó Károly 1862-ben tévesnek tartotta Aventinus vezérnévsorát, s úgy vélte, hogy „a csupán általa említett Csaba vezért sem vehetjük történelmileg hiteles személynek”.¹⁹ Marczali Henrik a milleniumi összefoglaló munkában úgy fogalmazott, hogy az Augsburg után kivégzett magyar főnökök névsorához „a tudákos Aventinus még más neveket is adott hozzá, melyeket sem hiteles kútfőből, sem hagyományból nem merített”.²⁰ Más vonatkozásban ugyan, de kritikának vetette alá Aventinus adatait többek között Pauler Gyula, Gombos F. Albin és Eckhardt Sándor is.²¹ A bajor historikusnak a korai magyar történelemmel kapcsolatos munkásságát összegző Hevér László szembetűnőnek találta, hogy „minél több hely- és személynév szerepel munkájában, annál kevésbé támasztják alá ezek hitelességét más források”. Módszeréről pedig azt állapította meg, hogy „egy-egy nagyobb esemény leírásánál nem elégszik meg a forrásokban talált szűkszavú adatokkal, hanem kibővíti azokat...A jól értesült és tudását fitogtatni igyekvő humanista közismert módszere ez.”²²

Természetesen több olyan véleményt is lehetne idézni, amelyek alapvetően megbízhatónak tartják Aventinust,²³ mindez azonban nem jelenti azt, hogy adatait külön ellenőrzés nélkül hitelesnek lehetne elfogadni. Csaba augsburgi szerepeltetésével kapcsolatban éppen az az egyik probléma, hogy a csatában való részvételét, illetve X.

¹⁹ SZABÓ KÁROLY: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest 1869. (továbbiakban: SZABÓ 1869.) 266. 3. sz. jegyzet.

²⁰ MARCZALI HENRIK: A vezérek kora. In: A magyar nemzet története. Szerk.: SZILÁGYI SÁNDOR. II. Bp. 1995. [Reprint kiadás.] 191.

²¹ PAULER GYULA: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. (továbbiakban: PAULER 1900.) 167. 91. sz. jegyzet, 170. 104. sz. jegyzet stb. Figyelemre méltó, bár nem éppen hízog vélemény fogalmazott meg Aventinusról GOMBOS F. ALBIN, aki ugyan elismerte, hogy a bajor humanista felhasználta mára már elveszett iratok is, de úgy vélte, hogy az „ismeretes forrásokból átvett adatokat igen gyakran oly önkényesen értelmezi, alakítja, rövidíti, bővíti, összekuszálja, hogy amikor nincs módunkban ellenőrizni, sohasem lehetünk tisztában azzal: mi az, ami valóban ismeretlen forrásból származhatik, és mi az, ami az ő okoskodása s elképzelése alapján szövődött össze a feltételezhető forrásokkal” (Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: SERÉDI JUSZTIÁN. Bp. 1938. II. 114.). ECKHARDT 1940. 210.

²² HEVÉR LÁSZLÓ: Aventinus és a magyar történelem kezdetei. Kéziratok bölcsészdoktori értekezés. Bp. 1985. (továbbiakban: HEVÉR 1985.) 92–93.

²³ Az Aventinusra vonatkozó értékelések áttekintése: uo. 4–39.

századi szereplését más forrás nem említi.²⁴ Kísért a gyanú, hogy ebben az esetben (is) a humanista szerző fentebb már jellemzett módszerének megfelelően kiszínezte az eseményeket, máshonnan kölcsönzött szereplőkkel „dúsította” fel a történéseket. Elképzelhető, hogy az aventinusi Csaba nem egy mára már elveszett kútfőre vezethető vissza, hanem a bajor történetíró által használt valamely magyar krónika-variációból került az *Annales ducum Boiariae* és a *Bayerische Chronik* lapjaira.²⁵ Az Augsburgnál harcoló Csaba történetiségét Anonymus fentebb már idézett *Sobamogera* adata sem támaszthatja alá, mert e két híradás – ha ugyanarra a személyre vonatkoztatjuk őket – ellentétben áll egymással. Aventinus ugyanis a magyar tábor feldúlását és a foglyok kiszabadítását előadva arról ír, hogy „*Bulichizo rex, eius quatuor reguli Schaba, Laelius, Sura, Toxus vivi cum paucis capti, traditi sunt Eburonardo Boiorum dynastae. Is regem et quatuor principes Honorico duci Boiorum Reginoburgium misit, ubi ante portam orientalem, quae Ungariam versus spectat, patibulo adfixi, laqueo necati sunt*”.²⁶ A szövegből egyértelműen kiderül, hogy a bajor szerző szerint Csaba is osztozott a kivégzett magyar vezérek sorsában, ami természetesen azt jelenti, hogy nem telepedhetett le népével a Balkánon. Nem növeli a bajor humanista híradása iránti bizalmat az sem, hogy más források csak Bulcsú, Lél és Súr elfogásáról és haláláról tudósítanak.²⁷ Mivel semmi sem támasztja alá, hogy Aventinus híradásának csak Csaba részvételére vonatkozó felét fogadjuk el, figyelmen kívül hagyjuk viszont a kivégzéséről szóló passzusát, ezért elvileg két lehetőséggel számolhatunk: vagy két különböző Csaba nevű személyre vonatkozik a bajor történetíró és a magyar Névtelen adata vagy pedig Csaba augsburgi szereplését téves információnak kell tartanunk. Magunk, részben a fentebb már kifejtettek értelmében, ez utóbbit véljük valószínűbbnek. Az időben távol eső, ráadásul ellentmondó adatok összekötése amiatt is bizonytalan, mert a *Csaba* elterjedt személy- és helynév volt a középkori Magyarországon,²⁸ ami tovább csökkenti annak az esélyét, hogy ugyanarra a feltételezett – X. századi – személyre vonatkozzon a két adat. Valószínűbbnek tartjuk, hogy Aventinusnak tudomása lehetett arról, hogy Augsburgnál a magyarok öt törzse (serege) vett részt az ütközetben, viszont forrásai nem tartalmazták mind az öt vezér nevét, így kénytelen volt – egybeült is gyakorolt szokásának megfelelően – máshonnan (talán éppen valamelyik magyar krónikaváltozat-

²⁴ SZABÓ 1869. 266. 3 sz. jegyzet.; KRISTÓ 1980. 461.; HEVÉR 1985. 89.

²⁵ Aventinus és a magyar krónika kapcsolatára: HEVÉR 1985. 49–51.

²⁶ TURMAIR III. 15. G.I. 355.

²⁷ PAULER 1900. 87.; KRISTÓ 1980. 291–292.

²⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk.: BENKŐ LORÁND. (továbbiakban: MNYTESZ.) I. Bp. 1967. 463.; KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. (továbbiakban: FNSZ.) I. Bp. 1988. 185.; KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. I. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 44 (1973) (továbbiakban: Korai helynevek.) 62.

ból) „kölcsonvenni” a hiányzó neve(ke)t.²⁹ A humanista szerző tudatos archaizálására és a magyar törzsszövetség belső viszonyainak hiányos ismeretére utal az is, hogy Bulcsút „rex”, alvezéreit pedig „tetrarchae”, illetve „regul’” minősítéssel illeti.³⁰

Mindezek tükrében úgy gondoljuk, hogy az augsburgi csatában szereplő *Csaba* történetisége erősen kétséges, az anonymusi *Sobamogera* adattal való összekötésére pedig nincs megfelelő alap. Ez utóbbi kifejezésnek a bizánci forrásokban feltűnő vardarióta türkökre való vonatkoztatása (és így a kalandozások korába való visszavezetése)³¹ megint csak problémás, mivel bizonytalan e népesség etnikai hovatartozása.³² Külön kérdést jelent a Névtelen Jegyző által ránk hagyományozott információ és a hun-történet Csaba-motívuma közötti összefüggés. Nem újdonság, hogy Anonymus romlott formában őrizte meg a „Csabamagyarja”-ival kapcsolatos adatot. Nem érti már teljesen a kifejezést, így azt „ostoba magyar”-ként értelmezi, a görög *sabos* ’bolond, buta’ szó segítségével.³³ Régi felismerés, hogy Anonymus híradása – amellet, hogy egy honfoglalás előtti magyar szétválásra vonatkozóan is tartalmaz elhalványult utalást – megőrizte annak az emléket, hogy egy magyar népcsoport Csaba nevű vezérével együtt görög területre költözött.³⁴ A kutatás – mint láthattuk, lényegében egyöntetű – állásfoglalása szerint ide kapcsolható a Kézai Simon által feljegyzett székely közmondás

²⁹ Taksony (*Toxus*) részvételét szintén nem említi más forrás (KRISTÓ 1985. 94., HEVÉR 1985. 89.), ennek a kérdésnek a taglalása azonban most nem feladatunk.

³⁰ TURMAIR: III. 13., 15.; G. I. 353., 354. Másképpen: KRISTÓ 1985. 94–95. Nem tekinthetjük a kölcsönzés elleni perdöntő érvek GYÖRFFY GYÖRGY azon megjegyzését, hogy „az aventinusi *Schaba* alakja nem vezethető vissza sem Anonymus *Sobamogera* kifejezésére, sem a hun-történet *Chaba* hun vezérére” (GYÖRFFY 1993. 33.). Egyrészt a különböző krónikavariánsok számtalan változatban írják Csaba nevét (SRH. I–II. passim), másfelől Aveninustól sem állt távol az eltérő névalakok használata: Csaba nevét *Schaba* és *Schab* alakokban írja (TURMAIR III. 13., 15.; uo. V. 272., 273.), Bulcsú nevét *Bulichizo*, illetve *Bulzko* formában (uo. III. 13., 15.; V. 272., 273.) stb.

³¹ MORAVCSIK 1953. 48–49.; KRISTÓ 1980. 105–106.; GYÖRFFY GYÖRGY: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp. 1988. 22.; KORDÉ ZOLTÁN in: KMTL. 143.

³² KAPITÁNYFÉNY ISTVÁN in: KMTL. 713.

³³ HORVÁTH, JÁNOS: Die griechischen (byzantinischen) Sprachkenntnisse des Meisters P. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Tom. XVII. (1969) 18–19.; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A hun–magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények 1991. 27.; HKÍF. 330. 1113. sz. jegyzet. KAPITÁNYFÉNY ISTVÁN: Hungarobyzantina. Bizánc és a görögök középkori magyarországi forrásokban. Kéziratok kandidátusi értekezés. Bp. 1992. 89. szintén elfogadja ezt az etimológiát, hozzáfűzi azonban, hogy ez „csak annak a bizonyítására elegendő, hogy [Anonymusnak – K. Z.] alkalma volt görögül beszélő személytől tájékozódnia”. Véleményünk szerint Anonymus nem hallomásból ismerte a kifejezést, hanem valahol olvashatta azt, máskülönbön nehezen tudta volna a *Csoba*–*Csaba* formát a *sabosszal* egyeztetni.

³⁴ PAIS DEZSŐ: Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Bp. 1926. 110.

is. Ez a feljegyzés – amennyiben hiteles – megerősíti Anonymus adatát.³⁵ Kérdéses azonban, hogy ki volt ez a Görögországba költöző Csaba és mikor élt. Kétséges, hogy jelen ismereteink alapján lehet-e választ adni e kérdésre. A korábban kifejtettekől következően nem tekinthetjük X. századi szereplőnek Csabát, s nem azonosíthatjuk Aventinus hőisével. Nem jelenthet segítséget a nyelvészet sem, mivel e helynévként is gyakran előforduló személynévnek nincs elfogadott etimológiája.³⁶ Annyit mindenesetre valószínűnek tarthatunk, hogy Csaba a nevéért már nem ismerő Anonymus előtt élt, tehát vagy a XI. század vagy a XII. század első felének a szereplője lehetett.

Kilétére némi fényt vethet az is, hogy Kézai szerint „ettől a Csabától ered az Aba nemzetség”.³⁷ Bár a kutatás már többször rámutatott a hun-történetben szereplő Csaba és az Abák közötti összefüggésre,³⁸ a Csaba nevű Aba-ősnek a közmondásban szereplő vezérrel való azonosítását csak Kézai tudóskodó kombinációjának tekintették.³⁹ Kétségtelen, hogy Kézai különféle források felhasználásával és sok mesés elem vegyítésével gyúrta össze a hun-történetbeli Attila-fiú alakját, kevésbé valószínű azonban, hogy a nemzetség hagyományai ellenében, minden alap nélkül hozta volna összefüggésbe a Balkánra költöző hőst az Abák őisével. Természetesen nem arra gondolunk, hogy ehhez a Csabához fűződött volna az Abák eredethagyománya: ez minden bizonnyal az Anonymus és Kézai által is említett Ed–Edömén tesvérpárhoz kapcsolódott.⁴⁰ Csaba a nemzetség (vagy a nemzetség egyik ágának) a későbbi szereplője lehetett, aki

³⁵ „*Isti quippe Zaculi in Graecia perisse Chabam putaverunt, unde [kiemelés tőlem – K. Z.] vulgus adhuc loquitur in communi: «Tunc redire debeas, dicunt recedenti, quando Chaba de Graecia revertetur.»* SRH. I. 163. GREXA GYULA úgy vélte, hogy a Csaba-történet abba a mondatípusba tartozik, melyben az eltűnés a hős halálát jelenti, akit azután visszavárnak, jelen esetben Görögországból, amely a mondában nem konkrét földrajzi hely, hanem egy távoli meseország (GREXA 1922. 47.). Mindenesetre az eltávozóhoz intézett szavak inkább hasonlítanak egy átok formulára, mintsem a visszavarást kifejező búcsúzásra.

³⁶ PAIS DEZSŐ a török *čoban* 'pásztor' szóból magyarázta a nevet (PAIS 1926. 110. ld. még: COMMENTARIUM 129–130.), más felfogás szerint viszont a csagatáj *čaba* 'ajándék' szóval rokonítja az elnevezést (FNSZ. I. 185.). BERTA ÁRPÁD, akinek segítségéért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani, az eredetiséggel kapcsolatos problémákat ekként foglalta össze: „Ha a név ómagyar hangalakja – mint az valószínű – *Csaba* volt, elvileg szóba jöhetne származtatásánál több török etimon is, ld. tör. *çaba* 'erőfeszítés, törekvés', kirg. *čaba* 'szemben valamivel', tör. *çapa* 'horgony, kapa', azeri *çapa uaz.*, tat. nyj. *čaba* 'amaránt (növénynév)', csag. *čaba* 'ajándék', oszm. *jaba* 'ingyen(es)' stb. A mai török nyelvekben szórványosan meglevő hasonló hangalakú szavak jórészt jövevények, ill. az ősi török *çap-* 'fut, rohan; üt, vág' ige származékai. A török *çap-* ige eredeti jelentése 'lefelé irányuló mozgást végez' volt. Az ezzel az alapigével összefüggő török szavak mai szemantikai mezeje nagyon széles, s az etimológiailag vele összefüggő adatok, valamint a jelzett jövevénytörök szétválasztása sokszor nem végezhető el biztonsággal.”

³⁷ SRH. I. 163. Magyar ford.: HKÍF. 349.

³⁸ FEHÉR 1921–1925. 134. passim; HÓMAN 1938. 130–133.; ECKHARDT 1940. 200.; GYÖRFFY 1993. 143–144., 170–171., 232.

³⁹ HÓMAN 1938. 129–132.; GYÖRFFY 1993. 142–143.

⁴⁰ SILAGI–VESZPRÉMY, ANONYMUS 44., 48., 64., 84.; SRH. I. 163.

közelebről nem ismert időpontban (talán az államalapítás körüli harcok idején, talán később) népe egy részével görög területre költözött. Emlékét az egyre halványuló emlékezet és talán rövid írott feljegyzés is őrizte (ez utóbbiból meríthette Anonymus az általa továbbhagyományozott információt). Kézai Simon volt végül is az a krónikás, aki részint a nemzeti hagyományra és a székelyektől hallott közmondásra, részint más forrásokra, illetve a fantáziájára támaszkodva Attila fiává és az Aba nem alapítójává emelte Csabát.

Külön problémát jelent az, hogy e közmondás hogyan került a székelyekhez. Köztudott, hogy Kézai nem nagyon volt járatos az erdélyi székelyek belső viszonyait illetően, hiszen azt írja róluk, hogy „a vlachokkal együtt a határvidék hegyeiben nyerték el részüket, ahol a vlachokkal keveredve *állítólag* [kiemelés tőlem – K. Z.] azok betűit használják”.⁴¹ Vagyis az erdélyi székelyekről hallomásból szerzett információt eltorzítva foglalja bele krónikájába. Önmagában már ez is kétséges teszi, hogy tőlük hallotta volna Kézai a fenti közmondást. Tovább mélyíti a kétségeket, hogy nincsenek arra utaló nyomok, miszerint a székelység már Erdélybe való költözésekor is ápolt volna egyfajta Csaba-kultuszt: a monda járulékos kellékei (a Tejúton át segítséget hozó Csaba motívuma, Csabaíre) későbbi fejleménynek látszanak, s ellentétben az ország északi, északkeleti részével, a székelyföldi korai helynévanyagban sem találunk ilyen elnevezést.⁴² Mindebből pedig az következik, hogy ebben az időben csak egyes – Csabával korábban kapcsolatban levő – magyarországi székely csoportok körében élhetett a Balkánra telepedett Aba-ős emléke és a hozzá fűződő közmondás. Ezek a motívumok azután Kézai Simon tollán Csaba királyfi történetévé álltak össze, s ebben a formában terjedtek el már nem annyira a környezetükbe egyre inkább beolvadó magyarországi székely települések lakói, hanem erdélyi rokonaik körében. A székelyekkel is kapcsolatban álló Aba-ős jelentős átalakulás révén mondai hőssé vált, majd az idők során a székelység mai napig tisztelt vezéréként és segítőként foglalta el helyét a kollektív emlékezetben.

⁴¹ „*Blackis commixi literis ipsorum uti perhibentur.*” SRH. I. 162–163. Magyar ford.: HKÍF. 349.

⁴² ECKHARDT 1940. 212–213.; MNYTESZ. I. 462.; Korai helynevek 62. (ld. a térképmellékletet is!). Tisztában vagyunk természetesen avval, hogy a helynevek különböző időpontokban és eltérő módon keletkeztek, de ebben az esetben hiányuk, illetve meglétük talán bír bizonyos jelentőséggel.

SOME REMARKS ON THE CSABA-PROBLEM

This study examines one area the much debated of Hungarian myths, the motif of Csaba (Chaba) and the theory formed in historiography about the supposed person of Csaba living in the tenth century. The author is of the opinion that the hypothesis based on Aventinus (16th c.) and Anonymus (early 13th c.), according to which Csaba was a raiding chieftain from the tenth century, cannot be accepted. The author maintains, that the historical Csaba, the member of the Aba-clan lived in the 11th or 12th century and settled with his people on the Balkan-peninsula. His memory preserved by the inhabitants of some of the Hungarian Szeklers (Székely) settlements served as the basis for the formation of the fictional figure of Attila's son in the „Hun-story” of Simon de Keza.